

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՐՏԱՍԱՅՄԱՆԻ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Արեւմտահայ Գրականութիւնը իր մուտքը ըրած է Հայ հանրային կեանքին մէջ իբրեւ շուայանք մը, աւելորդ, անկոչ ու մեծածախս: Զարթօնքի սերունդի օգտապաշտ մտահոգութիւններէն ետք, որոնց նպատակը եղած է ամենէն առաջ կարգալու վարժութիւնը մտցնել տուններէն ներս, յաջորդ սերունդը՝ երկար տարիներու վրայ, բոլորովին անհաղորդ մնացած է 1860-ական թուականներու Պոլսոյ եւ Գաւառի Հայութիւնը ցնցող կիրքերուն ու խնդիրներուն, ինքզինք մոլորեցնելով Վիպականութեան խաղաղ այլ անկ ուղիներուն մէջ: Պէշիկթաշլեան մը բացառութիւն է, ինչպէս է Դուրեան. Պարոնեան, աւելի ետք, գրեթէ առաջինն է մեր առօրեայ կեանքէն անձեր ու պահեր քանդակող, ժողովուրդը զանգուածը թէ իբր նիւթ ընկալող եւ թէ իբրեւ ընթերցող նկատի ունեցող: Նոյն օրերուն, Որիմեանով բայց մանաւանդ Սրուանձտեանցով է որ շունչ ու ոգի կ'ընդունի Արեւմտահայ Գրականութիւնը՝ հայրենի հողէն, բնիկ ժողովուրդի նահապետական կենցաղէն ու մեր պատմութեան յիշատակարաններէն բերուած փշրանքներով: Իրապաշտները, Արփիարեանի առաջնորդութեամբ, շնչող կը դնեն գաւառէն՝ հողէն եկող այդ ձայնին եւ «Հայրենիք»ով կը հիմնեն մեր իրաւ գրականութիւնը, որ պիտի տար, սքանչելի շատ մը երկերու կարգին՝ Հրանդի սիրտ չարչարող նամակներն ու Թլկատինցիի քրոնիկները: Այլ շուայանք մը չէ գիրքը հանրութեան համար, այլ՝ ամենօրեայ դպացւած պահանջ մը: Իսկ այդ պահանջին գոհացում տալու առաջադրութիւնն ունէր Արուեստագէտ սերունդը՝ որ աւաճ, իր ճիգի սկզբնական թափին մէջ իսկ սպաննուեցաւ:

Արտասահմանի Հայ գրականութիւնը (եթէ երբեք կարելի է այդ անունը տալ կէս դարու մեր փորձին) ձեւով մը շարունակութիւնն է Պոլսոյ գրականութեան՝ փոխադրուած այս անգամ Լիբանան ու Ամերիկա, Ֆրանսա ու Պարսկաստան: Այսքան անշատ, այսքան ցրուած հաւաքականութեան մը կեանքը պատկերելու ջանք մը որքա՞ն կարելի էր եւ որքանով կրնար յաջողութեան հաւանականութիւն ունենալ:

Մատի վրայ համբուող այն գրագէտները, որոնք անհաւատալի բախտը ունեցան այս կամ այն ձեւով ճողպրելու Մեծ Եղեռնէն, շարունակեցին ստեղծագործել նա'եւ իրենց նոր աջտորակայրերուն մէջ, երբեմն նախկին խանդով եւ ներշնչումով, իսկ յաճախ անկարող՝ յարմարելու փոխուող պայմաններու եւ նո'ր մթնոլորտի: Այս «հին»երուն իբր հակադրութիւն, Եւրոպայի լոյսի մալրաքաղաքին մէջ սկսնակի իր քայլերուն լայնքը չափեց

«Նոր» երու սերունդը, Եղեռնի ահաւորութենէն տակաւին ինքնապատշաճ եւ իր անգոր կատաղութիւնը իրմէ դուրս բոլորին վրայ սփռող: Այսպէս էր որ «Հին» երը ուրացուեցան եւ հետզհետէ քրշուեցան իրենց պատեաններուն, մինչ, կեանքի ճակատագրով: «Նոր» երը իրենց կարգին զոհ դարձան արտասահմանի մեր յուսալքող պայմաններուն եւ կամ վերջնականապէս դադրեցան ստեղծագործելէ եւ կամ, պատնէշին վրայ մնալով հանդերձ՝ իրենց գոյութիւնը զգալի չդարձուցին: Յաջորդ սերունդը, օտար հողի վրայ ծնած եւ պանդխտութիւնը կեանքի իբրեւ բնական իրողութիւն գիտցող, ո՛չ կրցաւ յստակ եւ խոր շեշտ մը տալ իր փորձած գրականութեան (արդէն ակնկալելի ալ չէր նման բան մը), եւ ոչ ալ յարատեւեց իր ճիգին մէջ:

Եւ այժմ եկած են օրեր՝ երբ գրելու գործողութիւնն իսկ հերոսութիւն է, եթէ ոչ հրաշքի համազօր տարօրինակութիւն: Երբ մոռցած արուեստի հանգանակներ, գրական ուղղութիւններ, խորքի եւ ձեւի մտահոգութիւններ, նիւթերու ընտրելիութիւն եւ այլ բազում խնդիրներ՝ հրապարակ իջնող գրքի մը մէջ նախ եւ ամենէն առաջ ... ուղիղ հայերէն մըն է փնտռուածը, քիչ թէ չափ կանոններ յարգող գրականութիւն մը: Երբ գրագէտի պատմուճանով կարելի է պարզեւատրել այն որ գիտէ քանի մը պատմութիւն գէշ-աղէկ պատմել կամ քանի մը գերթուած չարադրել համաձայն յանգային օրէնքներու: Հետեւաբար տարօրինակ չէ որ արտասահմանի Հայ գրականութիւնը կայ եւ միաժամանակ չկայ: մէկը միւսին ետեւէն դադրած են մեր գրական հանդէսները, իսկ շարունակողները իրենց կեանքը կը քաշկուտեն էջ լեցնելու մտահոգութեամբ տարուած, յաճախ հրատարակութեան տալով էջեր՝ որոնց տեղը գրական հանդէս մը չէր ապահովապէս: Տակաւին չունինք (եւ թերեւս ալ չունենանք) մեր լէպլը, մանաւանդ մեր Թատրերգութիւնը՝ որ, Շանթի երկերէն դուրս՝ առ առաւելն թարգմանածոյ եւ սովորական տառամաներու ինքզին հաւաքածոյ մըն է:

Լեզուի նահանջէն աւելի, ցաւալին խլուճն է որ յառաջացած է իրարու յաջորդող գրական սերունդներու միջեւ՝ չէ՛ փոխանցուած այն ժառանգութիւնը՝ որ իբրեւ հանգանակ, ուղղութիւն ու մտահոգութիւն կերպարանք պիտի տար մեր գրականութեան ու ողբնչէր զայն: Բայց ամէն բանէ առաջ, կը պակսի հաւատք մեր գրականութեան մէջ, բացակայ է այն ինչը՝ որ զպարտնակը պիտի ըլլար բոլոր ապրումներուն, ներշնչումներուն եւ ստեղծումներուն: Քանզուած են չափի եւ արժեւորման բոլոր համեմատութիւնները: Ինչ որ առաջնահերթ ու անհրաժեշտ կը նկատուէր մեր ազգային կեանքին մէջ տակաւին երէկ, այսօր գաղափարէ ու ոգիէ պարպուած՝ իբրեւ անարժէք ու անօգուտ կճեպ նետուած է մեր ստղերուն: Այնքան անգամ յեղյեղուած բացաւորութիւնը՝ ազգապահպանում, անիմաստ բառի մը վերածուած է, ոչինչ թելադրող զայն արտասանողներուն եւ ունկնդրողներուն:

Մերը՝ «Ջերմոցային» գրականութիւնն է, արուեստական չողերով եւ սնունդով աճած, որ չունի եւ պիտի չունենայ հողին համն ու հոտը: Եւ արդէն անոր պակսողը հողն է, այն հրաշալի

ուժը՝ որուն միջոցաւ միայն ամէն բան գոյն եւ իմաստ կը ստանայ: Պոլսոյ մէջ կարելի էր կէս դարէ աւելի գրականութիւն ընել եւ նուաճումներ իրագործել շնորհիւ այն կապին՝ որ մայրաքաղաքի գրագէտը կը միացնէր գաւառի հողին եւ անոր վրայ կեանք վարող Հայուն: Այդ կուտանը չկայ այժմ: Ու անոր հետ՝ ա՛լ չկայ հաւատքը մեր կեանքին ու անով գոյութիւն ունեցող բոլոր բմբուսներուն հանդէպ: 1908-ի Օսմանեան Սահմանադրութեան հոչակումէն յետոյ, ազատութեան եւ խանգաւառութեան շրջանի մը մէջ երբ ապագայ իրաւ Հայ Գրականութեան մը սկզբունքներն ու դրոյթները կը բանաձեւուէին, Պոլսոյ թէ՛ գաւառի գրագէտներուն մեծ մէկ մասը «վաղուան» այդ գրականութիւնը կը սահմանէր ամէն բանէ առաջ իրրեւ անմիջական եւ ուղղակի բխում հայրենի հողէն, գաւառէն: Եւ փորձը ցոյց տուած էր ճիշդ այդ դատումին գեղեցիկ արդիւնքը: Արտասահմանի համար՝ չկա՛յ «վաղուան» այդ գրականութիւնը, որովհետեւ չկա՛ն զայն կարելի դարձնող պայմանները: Կտրուած իր հողէն, օտար քաղաքակրթութիւններու ճնշող ազդեցութեան տակ եւ ժամէ ժամ փոխուող ըմբռնումներու, պայմաններու եւ վիճակներու քառուին մէջ՝ Հայ գրագէտը կա՛մ անկարող է գտնել իր ինքնութիւնը, ընկալել իր շրջապատը եւ ստեղծագործել, եւ կամ անհաղորդ իր շրջապատին՝ կը շարունակէ գրել այն մտայնութեամբ, որ առ նուազն կէս դար մը ետ է:

Եթէ մեր գրականութիւնը հայեցի պիտի ըլլայ, պարտաւոր է ինքզինք ապրեցնել Հա՛յ կեանքով: Սակայն Հայ գրողը չի՛ իննար ներշնչուիլ արտասահմանով պարզ այն պատճառաւ՝ որ այդ կեանքը ամենօրեայ նահանջ մըն է բոլոր մարդերուն վերայ, լեռան բարձունքներէն գլորող ձիւնախլւաի մը յարաճուն թափով եւ ընթացքով: Նոյնիսկ այդ նահանջը, ամենափիւռ այդ յուսահատութիւնը նկարագրելու կարելիութիւնը չկայ, որովհետեւ, ինչպէս գրող մը վերջերս դառն հեգնանքով կը շեշտէր, այդպիսի բանի մը համար պէտք պիտի ըլլար որ Հայ գրողը մեր նահանջին եւ յուսալքումին հաւատքը ունենար...: Եւ ապագային, պանդուխտ մեր կեանքին պատկերացումը փափաքող մը զժբախտաբար գրեթէ ոչի՛նչ պիտի գտնէ անոր մէջ՝ որ Արտասահմանի Հայ Գրականութիւն կը կոչուի եւ որ իր խարխալը կորսնցուցած նաւու մը նման այժմ կը տատանի անգագայ կոհակներու վրայ, նետուելով խութէ խութ եւ անծանօթ ծովափէ մը ուրիշ անծանօթ հորիզոններ:

Սկսող նոր տարիի մը առաջին օրերուն, թերեւս անպատեհ սեպուին ժխտական այս քանի մը տողերը, որոնք ոչինչ ունին ուրախ եւ մեր եսերը գոհացնող: Գիտնալով հանդերձ որ դառն ճրչմարտութիւններ ակործելի չեն, փափաքեցանք մեր կեանքին առմենէն կարելոր երեսներէն մէկուն՝ Հայ Գրականութեան ներկային եւ գալիքին մասին այս քանի մը դիտողութիւնները ընել, խորհելով որ որքան ալ անախորժ ու դառն՝ ճշմարտութիւն մը աւելի՛ արժէքաւոր է քան կամաւոր կուրուքեամբ կատարուող եւ շողորթ լաւատեսութեամբ լի ինքնախաբէութիւններ:

Ա. Գ.